saginių segių, vytinių antkaklių, apyrankių fragmentai), Telšių ir Mažeikių kraštotyros muziejai 1972 m. ištyrė 25 m² plotą. Rasti tik dveji griaučiai su menkomis įkapėmis (peiliai), greičiausiai iš XV—XVII a.

Tyrinėjimams vadovavo Telšių kraštotyros muziejaus vyr. m. b. V. Valatka.

Jutkiai, Rokiškio raj.

Vyžuonėlės dešiniajame krante, žvyrduobės apardytame senkapyje, Rokiškio kraštotyros muziejus ištyrė 116 m² plotą, aptiko 14 kapų. Mirusieji laidoti nedeginti, galvomis į vakarus ir į šiaurę. Septyniuose kapuose rasta Lietuvos, Livonijos, Rygos ir Švedijos XVI—XVII a. monetų, be to, žalvarinių žiedų, kelios sagtys, peilis.

Tyrinėjimams vadovavo vyr. m. b. S. Juodelis.

Dimgailiai, Mažeikių raj.

Išlikusiame žvyro karjero suardyto senkapio pakraštėlyje 1972 m. Telšių kraštotyros muziejus ištyrė 12 m² plotą. Rasti 4 griaučiai be įkapių.

Tyrinėjimams vadovavo vyr. m. b. V. Valatka.

Paežeriai, Šiaulių raj.

1973 m. Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus Paežerių ežero šiauriniame krante esančiame senkapyje ištyrė 116 m² plotą. Rasti dveji griaučiai be įkapių.

Tyrinėjimams vadovavo vyr. m. b. E. Butėnienė.

Reizgiai, Šiaulių raj.

1972 m. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas į rytus nuo Reizgių ežero esančioje kalvoje su senų kaimo kapinaičių pėdsakais iškasė bandomą 8×1 m dydžio perkasą. 1,5—1,7 m gylio duobėse aptikti 3 griaučiai. Mirusieji palaidoti galvomis į vakarus — šiaurės vakarus, karstuose, be įkapių. Kapai greičiausiai jau XVIII—XIX a.

Tyrinėjimams vadovavo ist. m. k. V. Urbanavičius.

III. KITŲ PAMINKLŲ TYRINĖJIMAI

SPĖJAMOS APEIGINĖS VIETOS DUBYSOS AUKŠTUPYJE

VYTAUTAS URBANAVIČIUS

Ruošiant projektą Dubysos aukštupyje įrengti tvenkinį-vandens saugyklą, paaiškėjo, kad tvenkinys paliestų eilę Dubysos aukštupio ir Spalvės krantuose esančių ar spėjamų archeologinių paminklų. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas 1972—1973 m. organizavo šių paminklų tyrinėjimus. Šalia kitų

čia esančių paminklų buvo tyrinėtas spėjamos senojo lietuvių tikėjimo apeiginės vietos[1].

Reizgių alkakalnis. Reizgių alkakalnis yra Šiaulių raj., Aukštelkės apyl., prie pietvakarinio Reizgių ežero kampo, netoli tos vietos, kur iš Reizgių ežero išteka Dubysa. Archeologinių paminklų sąraše nurodoma, kad alkakalnis yra rytiniame ežero pakraštyje, netoli Šventupio. Stačiašlaitis kalvos iškyšulys iš tiesų yra netoli Šventupio, tačiau ne rytiniame, o vakariniame ežero pakraštyje, netoli alkakalnio. Tik jaunesnieji Reizgių kaimo gyventojai šią kalvą vadina alkakalniu, tuo tarpu senesnieji gyventojai šią kalvą vadina „švedų tvirtove". Jie iš savo tėvų ir senelių žino, kal alkakalnis, arba aukų kalnas, yra prie Dubysos ištakos esanti kalva. Čia senovėje būdavę aukojami avinukai. Jų tėvai pasakoję, kad ir pati Dubysa iš Reizgių ežero ištekėjusi pietrytiniame jo kampe, apjuosdama ilgą žemą kalvą. Kartą visi kaimynai susirinkę ir perkasę šalia alkakalnio buvusią sąsmauką, pakreipdami Dubysą kita vaga ir sutrumpindami jos kelią. Taip alkakalnis atsidūręs prie pat Dubysos ištakos.

Alkakalnis — pailga, ovalo formos viršūne kalva, ištęsta rytų—vakarų kryptimi. Jos didumas 50×20 m.

1972 m. liepos mėn. kasinėta alkakalnio viršūnė, iškastos kelios perkasos jo pašlaitėje prie Dubysos ištakos ir viena perkasa ant greta esančio kalno.

Alkakalnio viršuje buvo iškasta 12 perkasų 4×20 m ir viena 2×20 m dydžio. Tuo būdu ištirtas 1000 m^2 plotas. Visame plote, nuėmus viršutinį 40 cm storio judintos žemės sluoksnį, buvo rastas raudono molio gruntas, kuriame išsiskyrė keletas tamsios spalvos dėmių — duobių kontūrai. Be to, buvo rastos dviejų stulpų liekanos.

Vieno stulpo pamatai aptikti perkasos Nr. 2 kv. 11, 12—BC (šis stulpas sąlygiškai pavadintas pirmuoju). Stulpo skersmuo prie duobės dugno apie 0,5 m. Išliko jo tik apie 40 cm ilgio galas. Jam įkasti buvusi iškasta apie 90 cm skersmens ir apie 90 cm gylio (skaitant nuo dabartinio žemės paviršiaus) duobės. Pastačius stulpą, aplink jį į duobę primesta akmenų, kurių skersmuo nuo 10 iki 25 cm.

Antro stulpo liekanos rastos 1 ir 2 perkasų riboje, kv. 8—9. Šis stulpas stovėjęs duobėje, kurios gilumas nuo dabartinio žemės paviršiaus siekė 105 cm. Duobės skersmuo ties nejudinto grunto pradžia, t. y. 40 cm gilumoje, buvo 65 cm, o jos dugno skersmuo apie 40 cm. Stulpo kamieno nerasta, jis supuvęs. Išlikusios tik šakos, kurių viena eilė rasta maždaug 70 cm gilumoje, o antra — 85 cm gilumoje. Kamieno storis 40 cm gilumoje buvęs apie 40 cm, o duobės dugne apie 20 cm. Taigi čia buvęs įkastas viršūne žemyn stulpas. Iš šonų duobėje aplink jį buvo primesta iki 25 cm skersmens akmenų.

---

[1] Tyrinėjimams vadovavo vyr. m. b. V. Urbanavičius.

Perkasos Nr. 2 kv. 18—CD, perkasos Nr. 6 kv. 14—A, perkasos Nr. 7 kv. 9—D, perkasos Nr. 8 kv. 7—B, 15—D, perkasos Nr. 9 kv 13—A, nuėmus viršutinį žemės sluoksnį, išryškėjo apskritų 20—40 cm skersmens duobių kontūrai. Duobės į apačią siaurėjančios (tik duobė perkasoje Nr. 7 į apačią platėjanti), jų gilumas 50—95 cm nuo žemės paviršiaus. Nei anglių, nei degėsių, nei pelenų nei kokių daiktų, preparuojant duobes, nerasta.

Perkasų Nr. 9 ir 10 riboje, ties kv. 11—15, apie 50 cm gilumoje, aptikta lenkta tamsios, su degėsiais sumaišytos žemės juosta. Jos ilgis 5,5—6 m, viename gale ji lyg ir pertrūkstanti, o kitame — platėjanti. Tos paplatėjusios dalies ilgis apie 1 m, plotis 0,5 m. Likusios juostos dalies plotis apie 30 cm. Atrodo, tai sudegęs rąstas.

Bandomoji 5×10 m didumo perkasa buvo iškasta ir ant minėtos greta esančios kalvos, kurią kai kas taip pat vadina alkakalniu. Čia, tik nuėmus velėną, rasta daugybė akmenų, kurie atrodo, atsiradę ant šios kalvos savaime, be žmogaus pagalbos Jokių kultūrinio sluoksnio pėdsakų nerasta.

Senesnių žmonių pasakojimu, kasant naująją Dubysos vagą, buvo rasta anglių bei puodų šukių. Šiems pasakojimams patikrinti abipus Dubysos ištakos buvo iškastos penkios perkasos.

Dvi 3×2 m didumo perkasos iškastos kairiajame Dubysos krante: viena netoli vandens, kita kiek aukščiau — ožnugaryje, įsiterpusiame tarp Reizgių ežero ir lauko keliuko. Perkasose kultūrinio sluoksnio nerasta.

Dešiniajame Dubysos krante iškastos 3 perkasos. Viena iš jų 1×23 m didumo išilgai Dubysos. Vienu galu ji remiasi į lauko keliuką, o kitu išeina į Reizgių ežero pakrantę.

Šioje pakrantėje, nuimant velėną, rasta daug iki 0,7 m skersmens akmenų. Perkasa į plotį buvo pratęsta iki 3 m, tačiau kultūrinio sluoksnio pėdsakų nepastebėta. Akmenys jokios sistemos nesudaro ir yra greičiausiai natūralus gamtos reiškinys.

Toje pačioje perkasoje, kiek aukščiau, 55 cm gilumoje, išryškėjo dviejų ovalinių duobių kontūrai. Vienos jų didumas 50×90 cm, antros 50×70 cm.

Pirmosios kontūrai tuoj pat išnyko, jos gilumas nuo dabartinio žemės paviršiaus apie 70 cm. Antroji duobė gilesnė, jos gilumas 85 cm, dugnas į apačią siaurėjantis. Preparuojant šią duobę, rasta juodos, su degėsiais susimaišiusios žemės bei keletas anglies gabaliukų. Jokių dirbinių neaptinkta.

Antra 3×3 m dydžio perkasa iškasta 1 m nuo pirmosios į alkakalnio šlaito pusę. Pakasus 20—30 cm, rastas nejudintas gruntas. Kultūrinio sluoksnio pėdsakų nepastebėta.

Trečia 3×3 m dydžio perkasa iškasta į Dubysos pusę ir prieina prie pat vandens. Kultūrinio sluoksnio pėdsakų taip pat nerasta.

Įdomiausias radinys Reizgių alkakalnyje yra aprašytosios dviejų stulpų liekanos. Tačiau kol kas neaiški šių stulpų paskirtis ir

chronologija. Tai klausimai, į kuriuos atsakymus, galimas daiktas, duos tolesni rastosios medžiagos tyrinėjimai.

Į užliejamą Dubysos slėnio zoną turėjo įeiti ir **Jakštaičiukų akmuo su Velnio pėda.** 1932 m. „Šiaulių metraštyje" rašoma apie akmenį, esantį netoli Jakštaičiukų ir Sauginių kaimų ribos. Tai akmuo, pažymėtas keliolika nedidelių duobučių.

Dabar to akmens nebėra. Jis buvo dešiniajame Dobulo (Dubysos deš. intako) krante, apie 10 m nuo jo vagos, apie 200 m nuo santakos. Akmuo dar prieš karą suskaldytas. Pasakojama, kad akmenyje buvusi iškalta dešinioji „velnio pėda", pirštais nukreipta prieš Dobulo tėkmę, t. y. į šiaurės vakarų pusę. Be to, buvę iškalta apie 10 nedidelių duobučių, primenančių mažas pėdeles.

Jakštaičiukų k. žymėtas akmuo. Jakštaičiukų k. gyventojas Stasys Linkus netoli savo sodybos parodė akmenį, kurio virš žemės matyti tik viršūnė. Ta viršūnė plokščia, įskelta. Plokštumoje yra keliolika didesnių ir mažesnių duobučių. Pasak S. Linkaus, panašios duobutės buvusios akmenyje prie Dobulo.

Nors apie akmenį jokių padavimų nėra, jo aplinka 1972 m. liepos mėn. buvo patikrinta 4×4 m didumo perkasa. Kultūrinio sluoksnio pėdsakų nerasta.

Jonelaičių mitologinis akmuo „Velnio kurpė". Apie 100 m į šiaurės rytus nuo Jonelaičių k. gyventojo I. Jokūbaičio sodybos, pelkėtoje pievoje, yra akmuo, vadinamas „Velnio kurpe", nes savo forma jis primena žemaitišką medinę kurpę. Jo ilgis 3 m, plotis 2 m, aukštis pietvakarių gale 0,9 m, šiaurės rytų gale — 0,6 m.

1973 m. liepos mėn. aplink akmenį iškasta 5×7 m didumo perkasa, patikrinta akmens aplinka.

Iš pietvakarių pusės, kur prasideda pievos pakilimas, 50—60 cm gilumoje, rastas nejudintas baltžemis, tuo tarpu priešingoje pusėje, kur perkasa įeina į pelkę, rastas storas durpių sluoksnis, kurį kasant, perkasa užtvino. Archeologinių daiktų nerasta. Jeigu jie ir buvo, tai sunaikinti karo meto apkasų.

Jonelaičių akmuo „Velnio kurpės brolis". Akmuo yra apie 30 m nuo „Velnio kurpės", suskaldytas, susmegęs į šlapią pievą. Jo aplinka 1973 m. liepos mėn. patikrinta 5×5 m didumo perkasa. Seno kultūrinio sluoksnio nepastebėta.

Jonelaičių „Velnio skreitas". Pelkėtame Spalvės slėnyje yra pylimu apsupta pelkės dalis, vadinama „Velnio skreitu". Tai maždaug 47×39 m didumo keturkampis pelkės gabalas, kurį iš 3 pusių supa 8—8,5 m pločio ir 1,5 m aukščio pylimas. Šiaurės rytų krašte pylimo galai remiasi į natūralią kalvelę, už kurios yra senų dvaro tvenkinių liekanos. Duburio vardas vertė spėti, kad ši pylimu apsupta pelkės dalis gali būti ikikrikščioniškųjų tikėjimų kulto vieta. Vietiniai žmonės pasakoja, kad pelkės gilumą jie tikrinę smaigu, bet tą gilumą nurodo skirtingai — vieni 2 m, kiti 4—5 m.

Kadangi „Velnio skreitas", pakėlus Dubysos ir Spalvės van-

denį, būtų apsemtas, tai 1973 m. patikrinta, ar čia iš tikrųjų yra archeologinis paminklas.

Pirmiausia dviem perkasom buvo perkirstas pylimas.

Šiaurės vakarinėje pylimo dalyje iškasta 1×9 m didumo perkasa. Pylimo aukštis šioje vietoje 1,3 m. Viršutinis pylimo sluoksnis — dirvožemis. Jo storis ties pylimo viduriu apie 20 cm, o šlaituose — iki 0,6 m. Po šiuo sluoksniu — molis, kuris ties pylimo centru sudaro apie 1,1 m storio sluoksnį. Molis yra atvežtas iš kitur ir supiltas ant durpių, kurios sudaro apie 0,7 m storio sluoksnį. Po durpėmis — nejudintas pilkai melsvai žalias šlynas. Pilant pylimą, durpėse iki šlyno buvo iškastas griovys, kurio plotis ties durpių viršumi yra apie 2,3 m, o dugne, prie šlyno, — 1,7 m. Griovyje pripiltas 0,4 m storio žvyro sluoksnis.

Antrasis piūvis iškastas pietvakarinėje pylimo dalyje, kur buvo anksčiau kasto griovio žymės. Praktiškai buvo tik išvalytas senesnio griovio kraštas, kad būtų galima susidaryti vaizdą apie pylimo struktūrą. Šioje vietoje pylimo piūvis buvo labai panašus į aprašytąjį, bet pats pylimas gerokai apgadintas 1944 m. apkasų.

Norint patikrinti pylimu apsuptos pelkės dalies dugną, reikėjo ją nusausinti. Tuo tikslu ties antruoju pylimo piūviu buvo iškastas apie 30 m ilgio griovys, kuriuo vanduo nuvestas į Spalvę. Po to vidinėje pylimo pusėje iškastos 2 dviejų metrų pločio perkasos. Viena ėjo palei pietrytinę pylimo dalį, o kita įstrižai šiai, šiaurės vakarinėje dalyje iškasto piūvio link. Bendras abiejų perkasų ilgis apie 70 m.

Nusausinus pelkę ir iškasus durpių sluoksnį, visame plote 0,7 m gylyje rastas nejudintas pilkšvas šlynas. Jokių kultūrinio sluoksnio pėdsakų ar daiktų „Velnio skreite" nerasta.

Iš durpių sluoksnio storio ir struktūros kasinėjimuose talkinę Šiaulių MSV mechanizatoriai S. Stapušaitis ir A. Stulgys spėja, kad jos yra maždaug 100—150 metų senumo. Matyt, prieš tiek laiko yra supiltas ir pylimas. Greičiausiai tai yra vienas iš dvaro tvenkinių. Ilgainiui, matyt, jo paskirtį žmonės užmiršo ir dėl keistos formos pavadino „Velnio skreitu" („Velnio sterble").

Jakštaičių k. „Pilikė". Tai nedidelė, apskritu viršumi kalvelė, esanti kairiajame Spalvės krante, slėnyje. Upeliui patvinus, kalvelė iš trijų pusių skalaujama vandens. Jos viršūnė yra apie 10×10 m didumo, į rytų pusę pereina į gretimą aukštumą. Pilikės aukštis aukščiausioje vietoje apie 5,5 m.

1972 m. liepos mėn. kalvoje iškastos 4 perkasos, kurių bendras plotas 52 m^2. Viena perkasa nuo kalvos viršūnės pratęsta šlaitu į rytus, siekiant nustatyti, ar nebuvo šioje mažiausiai gamtos apsaugotoje dalyje kokių nors gynybinių įrengimų.

Jos viršuje, 35—40 cm gilumoje, rastas stambus nejudintas žvirgždas. Kultūrinio sluoksnio pėdsakų ar gynybinių įrengimų liekanų nepastebėta.

Galimas daiktas, kad Jakštaičių „Pilikė" yra ne gynybinio pobūdžio paminklas, o kokių nors su senaisiais tikėjimais susijusių apeigų vieta, arba tikroji pilikė yra jau nuplauta upelio ir jos vardu vadinamas tik aukštumos kraštas ties buvusiu piliakalniuku.

MITOLOGINIŲ AKMENŲ TYRINĖJIMAI RYTŲ LIETUVOJE 1972 METAIS

VYTAUTAS URBANAVIČIUS

1972 m. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto archeologai tęsė mitologinių akmenų aplinkos tyrinėjimus. Rytinėje Lietuvos TSR dalyje buvo kasinėta dar 4 tokių akmenų aplinka.

Meduoliškių k. akmuo su „velnio pėda". Akmuo yra Zarasų raj. Suvieko apyl. Meduoliškių kaime, apie 5 m į pietus nuo Stasio Andriuškevičiaus pirties kampo, pelkėtoje pievoje, per kurią teka vasarą išdžiūvantis upeliukas. Akmuo 75×50 cm dydžio. Iš žemės matyti tik pati jo viršūnė. Akmens viduryje yra pailgas dešinės pėdos formos įdubimas, pirštais nukreiptas į šiaurės rytus. Įdubimo ilgis 16 cm, plotis 8 cm, gylis apie 7 cm.

1972 m. rugpiūčio mėn. iškasta 4×4 m didumo perkasa.

Prie rytinio akmens pakraščio, pačiame žemės paviršiuje, rasta anglių—laužo liekanos. Laužas nesenas, žemėmis dar ne visas užneštas. 30—40 cm gilumoje visoje perkasoje rastas šviesus nejudintas gruntas. Jokių daiktų prie akmens nerasta.

Atkasto akmens aukštis apie 55 cm.

Molėtų „bažnyčia". Molėtų raj. Lakesos apyl. Padabužio k., prie pat lauko keliuko, jungiančio Molėtų—Vilniaus plentą su Molėtų—Ukmergės vieškeliu, yra akmuo, vadinamas aukuru. Tai apie 105 cm skersmens cilindro formos granitas, kurio aukštis 50—85 cm (viena akmens pusė žemesnė). Viršutinėje akmens plokštumoje, kurios briaunos jau gerokai apskaldytos, iškaltas kiaušinio formos plokščiadugnis įdubimas. Jo didumas 33×28 cm, gilumas 6—10 cm.

Dabar akmuo stovi į šiaurę nuo minėto keliuko, tuo tarpu anksčiau jis, paverstas ant briaunos, buvęs į pietus nuo to keliuko, apie 8 m nuo dabartinės vietos. Senąją akmens vietą parodė buvęs Utenos kraštotyros muziejaus direktorius K. Keras.

Pasakojama, kad toje vietoje anksčiau stovėjusi pirmoji Molėtų bažnyčia, kurią sudeginę švedai. Po to jau mūrinė bažnyčia buvo pastatyta pačiuose Molėtuose. Dubenuotas akmuo esąs iš tos pirmosios bažnyčios švęstam vandeniui laikyti. Pati „bažnyčios" vieta — tai slėnis, kurio pietrytiniame ir šiaurės vakariniame pakraščiuose yra dvi gilios daubos. Akmuo stovi sąsmaukoje tarp šių daubų.